

KOMLÓS ALADÁR: KRITIKUS SZÁMADÁS

Bp. 1977. Szépirodalmi K. 663 l.

„Ha (...) egy író életének különböző korszakaiból emlékeket hagy maga után, akkor az elsőrendű kérdés az, hogy van-e benne vele született alap és jó szándék arra, hogy életének minden egyes lépcsőfokán tisztán lásson és érezzen, és mellékcéloktól mentesen kereken és egyenesen kimondja, amit gondol” – jegyezte meg egy ízben Goethe, majd hozzáfűzte: „Akkor mindaz, amit írt, ha helytállt azon a fokon, amikor született, helytálló lesz a továbbiakban is, akárhogy fejlődnek és változnak is később a szerző.” (vö.: Eckermann: *Beszélgések Goethével*. ford.: Györfly Miklós. Bp. 1973. 507.) Bizonytalán kár volna e megállapítás érvényét kizárólag a szépírókra és a szépirodalomra szűkíteni; termékeny sugallat marad, vetítsük bármely művészre és művészetre is, s mit sem veszít igazságából, ha a *Kritikus számadás* vaskos kötetéhez közelítünk vele. Fél évszázad gazdag anyagából válogatta egybe könyvét Komlós Aladár, s a goethei szempont világánál ámulva látjuk: alig akad itt darab, amely összezugorodott, netán teljességgel hatályát veszítette volna a megírása óta lefolyt időben. Nem csoda ez, csupán természetes következmény: kevés érdemes irodalmárunkra illenék jobban Goethe bölcs mondásának betűje és szelleme. Komlósban megvolt a „vele született alap és jó szándék” a tiszta látásra és érzésre, gondolatait olyannyira „kereken és egyenesen”, „mellékcéloktól mentesen” szokta kimondani, hogy gyakorta gyűjtött eleven szöveget a fejére, mivel pedig véleményei általában helytálltak a születés percében, szerzőjük fejlődésétől és változásától függetlenül megőrizték érvényüket későbbre is. Aligha utolsó lecke most induló kritikusnak és irodalomtörténésznek!

A kötet írásai – hájuk által a ciklus-határokat, s figyelmezzünk csak a kronológiára – mozgásban, folytonos és szerves fejlődésben láttatják Komlós Aladárt. Mi sem idegenebb tőle az egy helyben topogásnál, lassú, de állandó alakulása önépítés, tárgyi, módszertani és szem-

léletbeli gazdagodás. (Ha többször is foglalkoztatja ugyanaz a szerző – pl. Márjai vagy Fenyő László –, kivált jól látható az „évgyűrűk” szaporodása.) Ideálja nem a változatlanosság, hanem a folytonosság (nemcsak személyes, nagyobb összefüggésekben is: pl. 39.), de nincsen inyére a mindent tagadás szélsősége sem. (Gyanítható, hogy az avantgarddal már csak eltökélt szervertlensége, a természetes fejlődésnek és folyamatosságnak mutatványosan fittyet hányó gesztusai miatt *sem* tud és akar megbékélni.) Komlós tiszteli és szereti az okos logikával gyarapodót, az egy végből szabottat – ezért is imponál neki Gyergyai Albert életműve (346.) –, Szabó Dezsőről szólván pedig önnön eszményeiről is beszél: „... minden igazi nagy művész egész munkássága: egy egység. (...) minden szervesen fejlődő, valódi egyéniség, amely nem bábja a változó hatásoknak: egység. (...) a nagy művész lelke szisztematikus lélek, amelyben minden egy hatalmas középpontból fakad.” (44.) A vallomás 1922-ből való, ám az igény máig munkál a szerzőben.

A *Kritikus számadás* kritikusi számadás első-sorban, bár érdekes mustrát nyújt Komlós Aladáról, az irodalomtörténészről is. E két tevékenység között – noha szerzőnk gonddal elhatárolja őket egymástól (vö.: pl. 188., 590.) – sohasem húzódott kínai fal az életpálya során. Tán észrevétlenül, de mindig termékenyítően át-meg átjárták egymást, s a spontán és játékos csereforgalom mindkettőt gyarapította. A húszas évek íásaiban in statu nascendi szemlélhető ez a kölcsönösség, hogy a szimbiózis később már föl se tűnjék. A kritikákba, esszébe, portréba és polémiákba lopva behatolnak, majd a legnagyobb fesztelenséggel érvényesülnek az irodalomtörténész szempontjai (hisz az egyes műveket és alkotókat Komlós sosem metafizikusan, hanem mindig egy folyamat részeként, a fejlődés fő tendenciáira ügyelve érzékeli), a tudós meg örömet kölcsönzi a recenzens műértő fogékony-ságát, friss invencióját és fürge asszociációit.

Összefog itt az objektivitás igénye és a szubjektív lelemény, az irodalomtörténeztől kívánt „rugalmas megértő képesség” (188.) és a kritikusi „jól kirajzolt ideál” (590.), most az egyik, majd a másik primátusával – s az eredmény? E kettős hajlam és kötöttség szép és szerencsés elegynek köszönhetjük a *Kritikus számadás* (és a komlói pályafutás!) legértékesebb darabjait.

Vitathatnók tán magunk is a válogatás elveit, hiányolhatnók ezt vagy amazt az alapvető írást, tanulmányt, zsémbelődhetnek a csakugyan kissé mesterkéltné ciklusbeosztáson – mindezt meg is cselekedték némely eddigi recenziók –, ámde sokkal célszerűbbnek tetszik, ha az adottból gazdálkodunk. Elég érvényes tanulság csíholható az itt közölt anyagból is.

Magától értetődik, hogy a gyűjteményben Komlósnak, az irodalomkritikusnak jut a legnagyobb (bár nem kizárólagos) szerep. A mohó és sokrétű érdeklődés és fogékonyság jelzéseként némi ízelítőt kapunk a pályakezdetés színházi és filmkritikáiból. Eleven és szellemes cikkek ezek – szívesen láttunk volna belőlük többet is! A legigazibb élményt azonban kétségkívül a szép-irodalmat pásztázó recenziók garmadája és színvonalra jelenti. A bennük megnyilatkozó, nem mindennapi fogékonyság, minőségérzék, finom és biztos ízlés, gazdag kedély – s még mennyi „egyéb”! – alapján bizvást tekinthetjük a magyar századközep egyik legvonzóbb, legmarkánsabb ítéletű kritikusegyéniségének Komlós Aladárt, s őszintén fájjaljuk, hogy utóbb a kedvezőtlen körviszonyok és személyes indítékok kevésbé táplálták tehetségének ezt az ágát. Szuverén látásmód, szakmai és erkölcsi aranyfedezet – minden együtt van itt, hogy nagyszabású kritikusi életmű szülessék. S Komlósnak szinte mindmáig szívügye, „lelkétől lelkezett magzata” a „mozgó esztétika.” Ezért foglalkoztatja oly sűrűn a kritika és a kritikus helyzete, funkciója, tisztessége és nyomorúsága, a műbíráló elmélete és gyakorlata. Munkásságának, tapasztalatainak magvas és szép összegezése *A kritika* c. esszé, s mennyi szomorító igazság és sóhajos utópia feszíti *A kritika nyomorúságát!* Emez írások mintegy utólag is hitelesítik, még karakteresebben kirajzolják azt a merész arcélt, amellyel a recenziók olvasása közben kötöttünk ismeretséget. Mondhatnók így is: ámbár a harmincas évek Komlósa is határozott elvek és elképzelések delejtűjéhez igazodott napi munkájában, gyakorlatát, temérdek tapasztalatát csak a „pálya végén” párolta elméletté. A szervesség, a folytonosság ebben is nyilvánvaló.

Sok mindenre visszavilágít *A kritika* c. esszé, mégsem haszontalan tovább fürkészünk, minő ösztönök, elvek és beidegzések vezérelték Komlóst gyakorló recenzensként. A mérlegelő tárgyilagosság, az elfogulatlan ítélkezés erős szándéka tűnik föl elsőül. Csak ez a hajlam biztosíthatja, hogy érvényeset mondjon pl. az érezhető viszolygással szemlélt Földi Mihályról (223–228.) vagy Földes Jolán bestselleréről (270–272.). Engedne csak primer politikai indulatainak, aligha írná meg kitűnő bírálatait Szabó Dezsőről (207–210., 442–451.). Ámde nem vakítja el barátság, nagyrabecsülés, személyes rokonszenv sem – bizonyítják egyebek között a Móriczról, Illyésről, Lukács Györgyről mondottak. Nem sajátja a tétovázás, bírálati mindig plasztikus körvonalúak, ámde sosem tetszeleg a csalhatatlan ítéss szerepében. Bevallja, hogy Németh Lászlóról szólván, ítélőszéket tart önmaga fölött is (114.), okkal mindig kész az önbírálatra (127., 315., 578–580. stb.), s roppant vonzó, ha olykor megengedi a vitatott koncepció vagy módszer igazságát (pl. 351.). Az a benyomásunk ilyenkor, hogy Komlós is megélte a renani szkepszist: senkinek sem lehet annyira igaz, hogy ellenfelelnek ne volna igaz a ...

A gyűjtemény írásait olvasva folyvást érzékelhető az a „jól kirajzolt ideál”, amellyel szerzőnk a vizsgált műveket szembeesíti. Nincs kétség: a racionális, az értelemmel is átvilágítható alkotás juthat a legközelebb Komlós Aladárhoz, s mindvégig alapos fenntartásokkal szemléli az irracionálist. Készséggel elismeri, sőt hirdeti az álom, a homály, a játék nagy szerepét a művészi teremtésben – máskülönben aligha rezonálna oly érzékenyen pl. Georg Trakl „értelmetlen és gyönyörű verseire” (399.) vagy Gelléri Andor Endre „tündérmeséire” (261–262.) –, ámde lennie kell a műben valami ésszel megragadhatónak is, hogy kritikus ráhangolódása, a „Nacherleben” teljes lehessen. Híváságos dolog volna méricskélünk, mennyi tartozik ebből a racionalizmus-igényből Komlós eredendő hajlamaihoz, s mennyit indukált az ész trónfosztásával is megpróbálkozó századunk, azt azonban bizvást kimondhatjuk, hogy szerzőnk fogékonyságának, ítéletalkotásának egyszer sem gátja, mindig csak emeltyűje ez a sajátosság.

Vajon mit keres a kritikus az értelemmel is megmérhetőben, bekerithetőben, mit vár el egyegy regénytől vagy verskötetétől? Az ideál itt is jól kirajzolódik. Arra törekszik mindenekelőtt, hogy minél határozottabban megragadja a vizsgált szerző legfőbb emberi és írói tulajdonságait, érényeit és fogyatékoságait. Szépen példázzák

ezt a Szabó Lőrincről, Márairól, Németh Lászlóról, Sárközi Györgyről avagy Karinthyról írottak – de a kötet egyéb darabjaira éppily joggal hivatkozhatnánk. Mindig megkeresi az alkotói világkép összetevőit, a boncolt műben és az életműben érvényesülő tendenciákat, s a múlt és a jelen tanulságaiból a jövőre is következtet. Sosem elszigetelt jelenségként értelmezi a szerzőt és alkotását, a tágabb összefüggések rendre fölsejlenek. Komlós a kor- és nemzedéktársak, a „mezőny” fölényes ismeretében értékeli, s nem marad hűtlen a történetiség elvéhez sem. Szereti, ha gazdag értelem és érzelem, fűszeres kedély, bő élet- és élményanyag nyilatkozik meg az alkotásban (ez utóbbinak véznasága miatt marasztalja el pl. Szabó Dezsőt). Elvárja az árnyalt lélektaniséget, az emberábrázolás mélységét és hitelét (nézzük csak meg, mi a legfőbb kifogása Tamási Áron és Nyíró József epikája ellen!), s szigorúan vigyázza, hogy a tartalom, a gondolat a hozzá leginkább illő formába, stílusba ömlik-e. Ki győzné felsorolni a komlói szempontrendszer valamennyi elemét? Még egyet talán: finom érzékkel többször is kitapintja, mit tekintünk egy műben a korviszonyok következményének (pl. 240.), s mikor tör fel benne az író legszemélyesebb lelki problematikája (1. a *Gyászról* mondottakat: 289–290.).

Komlós Aladárt egy-egy alkotás mindig foglalkoztatja hatásával, funkciójával is. Arisztotelész és Horatius intésére ügyel, mikor a művet tanítás és gyönyörködtetés egységében szemléli. Igencsak elvtve tesz engedményeket az egyiknek a másik rovására! Éppúgy idegen tőle az önmagáért való gyönyör, mint a pusztá hasznosság, a „világnezetesség” túltengése. Soha nem fogadná el a goethei – ein politisches Lied ein garstiges Lied – anatómát, de sok jogos székszissel és fanyalgással figyel a nyersen ideologizáló, tételeket lobogtató alkotásokat. Ki is mondja kereken: „A világnézetes művészet, amennyiben tételeket hirdető művészet, másodrendű”, majd egy szellemes Vischer-citáttal folytatja (17.) S Komlós könyörtelenül következetes ebben is! Kassákot (65.) és Balázs Bélát (258–259.) csakúgy megrója erőszakolt tendenciózusságáért, mint Móriczot (287.), Bródy Sándort (405.) és Hevesy Ivánt (329.). Nagy botorság volna azonban valami finnyás széplelkűségre, köldöknéző l'art pour l'art-ra gyanakodnunk emiatt. Komlós tüstént híve lesz a világnézetes, politikai művészetnek, mihelyst az póre agitációból alkotássá lényegül, s a tézisek maguktól értetődően beledőlnek a figurákba és a cselekménybe (vö.: pl.

282–283.). Bajosan vitathatnók el a szerző igazát!

Alapos okunk van feltételezni, hogy Komlós – többek között – épp a türelmetlenül tételt hirdető, a művészet tanító funkcióját mindenáron abszolutizáló pályatársak miatt és ellenében vált a „gyönyörködés-esztétika” tüzes igehirdetőjévé. Mert ő aztán tud, mer, akar szárnyalni és ujjongani egy-egy méltó élmény hatására, és tanítványi tisztelettel, de teljes joggal mutat rá Lukács György műélvező hajlamának csenevész voltára, s ennek veszélyes következményeire (354., 356., 358.), pl. az egyoldalúságra.

Az intuíción terminusnak fölöttébb rossz a híre mostanában. Feltöltődött a szubjektivizmus, a szellemtörténet jelentéstartalmaival, ekvivalense lett a fitymált impresszionista elemzésnek, s könnyen a tudománytalanság, a sötét konzervativizmus gyanújába keveredik, aki élni merészel vele. A *Kritikus számadás* írójáról beszélvén mégsem kerülhetjük ki ezt a fogalmat (hozzá kell tennünk: minden pejoratív értelmet lefosztottunk róla!), hisz Komlós bírálataiban számtalan fényes példáját leljük az intuíciónak. (Közbevetőleg: alighanem itt az ideje, hogy valamiképp rehabilitáljuk ezt a „gyanús” terminust, amint hogy akadnak is erre már óvatos kezdemények; Kiss Ferenc pl. „a műélvénny ujjmutatását”, „a műértő kultúra intenciót” emlegeti a kizárólag és eltökélten szaktudományos módszerek ellenében. (Vö.: ItK 1977. 126–127.)

Szerzőink racionalizmusa mindenestre intuíciónal összeszikkrazva produkálja a legszebb teljesítményeket. Valamely különös és folyvást éber ösztön, vele született és kiművelt hajlandóság kalauzolja Komlóst a művek világában, hogy szeme tüstént rányíljk az értékre, s elutasíthassa magától a talmit. A kevéssé tudományos „ösztön” helyett bizvást beszélhetünk irigylendő fogékonyságról, biztos ízlésről, roppant fejlett minőség- és arányérzékéről is. Tévedhetetlen lett volna? József Attila és az avantgarde dolgában aligha, ámde mennyivel számosabbak a telitalálatok! Csupán néhány példát mutatóba. Vajon ki látta nálunk 1924-ben Georg Trakl nagyságát és jelentőségét oly világosan, mint ő? (Egyáltalán: ki foglalkozott akkoriban Georg Traklral?) Mily pontosan érzékeli Mécs László nagy hajlamát a hígságra, a Švejk rangját és rokonságát, Szabó Dezső nagy tehetségének korlátait és ellentmondásait, Remarque regényének másodlagosságát, Gelléri Andor Endre művészetének tendenciáit! Komlóst vajmi ritkán csalja meg a „szemmértéke”. Ma is hasonlóan véle-

kedünk Móricz Erdélyének a nyelvéről, az *Ábel-trilógia* belső arányairól és a *Puszták népe* értékeiről – ne folytassuk.

S mindennek konstatálásához szerzőnknek nincs szüksége hivalkodó és nagyképű apparátusra, a tudományosság megannyi fontoskodó kellékére és pózaira. Aggály nélkül bevallja, hogy nem az övé a mostanában divó elemzések módszertana, személytelen szárazsága (347.). Komlós nem rejtegeti szégyenlősen a személyiségét, és esze ágában sincs restelleni a személyességet. Minden írásán megtaláljuk egyéniségének téveszthetetlen bélyegét. Ki merne napjainkban így vallani az élmény hevéről (*Az utazás c. Baudelaire-vers utolsó sorairól* szólván): „... úgy érzem, mintha szárnyaim nőnének s ragadnának túl, túl a megszokott léten, az ismeretlenbe”?! Az ujjongó gyönyör csakugyan nem pótolhatja az elemzést, s ha tetszik, akár felszisszenhetünk, gátlástalan subjektívizmust, tudománytalanságot emlegetve... És mégis: mily jólesik a személytelenség időszakában elolvadni ezt a vallomást.

Természetesen rávall szerzőnkre a stílusa is; legsajátabb, szuverén önmagát nyújtja benne. A *Kritikus számadás*ban a nyelvemelő Komlós is feltűnik egy villanásra (olyan magyartalanságokat nyeseget, amelyek dudvaként tenyésznek azóta is... Vö.: 513–516.), ámde sokkal inkább a gyakorlati nyelvvédelemnek, a szépen és helyesen írásnak a mestere. Stíluseszmenyét implicit (349.) és explicit (530.) formában egyaránt kifejti, s érdemes külön fölemlíteni, hogy szerinte a nyelvhasználat erkölcsi kérdés is. Komlós jó és hü gyermeke nemzedékének, s tán nem tévedünk túl nagyot, ha kritikusai és esszéista stílusában is föltalálni véljük azt a tárgyias fordulatot, amely e generáció líráját olyannyira jellemezte (vö.: Pomogáts Béla: *A líra tárgyias fordulata és a Nyugat második nemzedéke*. ItK 1976. 165–178., valamint: Rába György: *Szabó Lőrinc*. Bp. 1972. 64.). Ez a stílus nem elomló, hanem markáns körvonaltú, a valóságot nem sejteti, hanem megnevezi. Színes, gazdag és erőteljes a komlói szóhasználat, fesztelen, pregnáns és puritán a mondat szerkesztés. Inkább a természetesség, az élőbeszéd mesterkéletlen kanyargása az ideálja, mint a csinált szépség, a hiú és henyecicomákat meg egyszerűen nem ismeri. Ha kell, dísztelen és közlő, ám kitűnően alkalmazza a pengeéles ironiát, a frappáns lezárásokat. Szellemes, szentenciózus tételmondattal mindig a vizsgált dolog legközepébe találunk, s gyakran felérnek oldalnyi elemzésekkel. Utalva a Péter László által hozott számos példára (vö.: Kortárs, 1977/4. 657.), itt bizvást beérhetjük eggyel is.

Lehetne-e pontosabban jellemezni Szabó Lőrinc nyelvét, mint hogy „dísztelen szabatoságával a Bauhaus-stílust teremti meg a költészetben”? (130.) Ilyenkor érezzük a legnyilvánvalóbbnak, hogy a kritikus is „non fit, sed nascitur”...

Egy életmű jelentőségét a súlya és az érvényessége felől szokták megítélni. Minden eddigi szempontunk bizonyítja, hogy Komlós Aladárnak nem kell tartania az utókortól, és érzésünk szerint túlon túl szerény és szigorú önmagával a „pálya végén.” Aki ennyi értéket takaríthat be egy válogatott kötetében, az enyhültebben is pillanthatna önmagára. Még többet és jobbat kívánt teremteni? Bizonyára. Mindenesetre így is sokat és nem akármilyen rangút alkotott. Kedvenc gondolata Komlósnak, visszatér hozzá többször is, hogy a ma mindig kihülten és hiperkritikusan nézi a tegnap produktumait, s a halhatatlanság felől csak a holnap dönthet. Bölcs elmélet, ámde félretelhetjük-e vajon az ő életművét hideg fölényvel, mikor annyi nélkülözhetlent és érvényeset mondott a mának is?

Az utóbbi évtizedben sok vita zajlott XX. századi irodalmunk periodizációjának kérdéseiről. Aki az újabban hangoztatott 1915-ös vagy 1917-es korszakhatár híve, erős érveket kaphat a maga igazához Komlós Aladártól, legkivált *A második nemzedék útja c. dolgozatától*. Szerzőnk már 1962-ben kifejti, hogy „a Horthy-korban általában azok a költők alkották a legértékesebbet, akik megmártóztva az izmusok vad hullámaiban, ki tudtak jutni valamiféle klasszicizmus partjaira, mint József Attila, Szabó Lőrinc vagy Illyés Gyula”. (162.) Gondolata hajszára egybevág – többek között – Rába György már említett monográfiájának véleményével. Azt a fejlődésvonalat (s annak legfőbb megállapításait), amit korai *Ady*-esszéjében adott (433–437.), a mai kutatások hitelesítik, nem is szólva saját szimbolizmus-tanulmányairól. Komlós már 1952-ben fennen hangoztatta, hogy nem az 1918–1919-es forradalmak születték az új művészetet, hanem épp fordítva (525., 527., illetve 361.). Más tudósok csak a hatvanas évek elején-közepén döbbsentek erre rá (vö.: Hanák Péter: *Börtön vagy mintaállam? A monarchia utóélete*. Élet és Irodalom, 1977/26. 5.). Hogy mily termékenyítő volt egy ugyancsak 1952-es megjegyzése (az *Ady-nemzedék* rokonítása a reformkor legjobbjaival), arról Horváth Zoltán korszakmonográfiája, a *Magyar századforduló* vallhatna a legbeszédesebben. Szabó Dezső-kritikáinak legtalálóbb tézisei (209., 447–448.) Nagy Péter könyvének adtak sugallatot, a Németh Lászlóról mondtak pedig *A magyar*

irodalom történetének 6. kötetében élnek tovább, „megszüntette megtartott” formában. Megannyi bizonyíték szerzőnk érvényességére és megkerülhetetlenségére!

Nem mondhattunk el mindent e gazdag gyűjteményről. Néhány adat pontatlanságát (pl. hogy a *Nincs menekvés* c. regény nem 1913-ban jelent meg – vö.: 546.) fölemlíteni sem érdemes. Mellőznünk kellett a kulcsfontosságú *Homérosz* esszét, noha úgy véljük, hogy Komlós lelkének és egy nagy nosztalgijának a mélyére világít, s nem is érinthették a kötet számos darabját és tanulmányát. A Márairól, Zsolt Béláról stb. írottak viszont alighanem könyvkiadóinkat is elgondolkodtathatnák!..

Nem volt könnyű élete Komlós Aladárnak. Kemény és folytonos munkában teltek évei, hogy egyéb nyomorúságokról most szó se essék. S ugyan mit mondjon ő, ha még Goethe is így vallott: „Engem mindig a szerencse különös kegyeltjeként magasztaltak; nem is panaszkodom, és nem akarom ócsárolni életem folyását. Alapjában véve mégsem volt az más, mint munka és fáradtság, és elmondhatom, hogy hetvenöt évem alatt voltaképp négy hétnyi örömem sem volt. Görgetnem kellett, örökké csak újra meg újra fölemelni a követ. (...) Túl sok volt az igény tevékenységemmel szemben, mind kívülről, mind belülről.” (i. m.: 76.)

Lőrinczy Huba

A NEGYVENNYOLCAS FORRADALOM KÉRDÉSEI

Bp. 1976. 159 l.

Az Értekezések a Történeti Tudományok Köréből sorozat 77. száma a forradalom 125. évfordulójára rendezett tudományos ülészek anyagát bocsátja a szakmai körök és az olvasóközönség rendelkezésére. A kötet megjelenítésében a szerkesztőket az a szándék vezérelte, hogy az előadások és a hozzászólások hozzáférhetővé tételével újabb ösztönzést adjanak a negyvennyolcas forradalom vitatott kérdéseinek tisztázásához, s így hozzájáruljanak a magyar történelem egyik sorsfordulójának pontosabb megismeréséhez. Az előadások a korszak legjobb ismerőitől származnak; részletesen elemzik a polgári átalakulás 1848-ban megvalósult formájának jellegét és az elért eredmények megtartásáért, valamint továbbfejlesztéséért folytatott küzdelem alapvető kérdéseit. A tanácskozás résztvevőinek össz munkája élénk tárja az 1848-as polgári forradalom és az önvédelmi háború magyar történetírásának jelenlegi helyzetét. Rámutat az egyes problémák megítélésében meglevő ellentétes véleményekre, s az országhatárokon is továbbgyűrűződő viták jelzésével felhívja a figyelmet sok ismert, de még nem megnyugtatóan tisztázott, valamint számos, a tengeri irodalom által eddig nem érintett kérdés vizsgálatának szükségességére. Az elhangzott referátumok – melyeknek terjedelme és jellege a vizsgált témaköröktől függően eltér egymástól – többsége nyomtatásban is megőrizte eredeti tartalmát, néhány előadó azonban élt az utólagos változtatás lehetőségével.

Spira György: *Negyvennyolc mai szemmel* c., mintegy bevezetőnek és egyúttal vitaindítóknak is tekinthető erősen polemikus írása a forradalmi átalakulás általános jellemzésére, leginkább vitatott kérdéseinek vizsgálatára vállalkozik. Utal az általa helytelennek minősített nézetekre és megállapításokra, s az állandó konfrontálás módszerét alkalmazva fejti ki saját álláspontját. A szerző a társadalmi forradalmi átalakításra irányuló kísérlet egyik legjellemzőbb vonásának azt tekinti, hogy a tavasszal kivívott eredmények lényegesen kedvezőbb változásokat fogalmaztak meg, mint aminek hosszú távú realizálását az adottságok megengedték. Az önvédelmi háború végigharcolását azonban elengedhetetlennek tartja a polgári átalakulás magyarországi viszonyok által lehetővé tett változtatának – amely szerinte az 1867-es kiegyezésben öltött testet – biztosításához. Az áprilisi törvények megtartását véleménye szerint tehát objektív körülmények akadályozták. Ugyanakkor elmarasztalja az első felelős magyar minisztérium Ausztriával szemben tanúsított, az ország korlátozott lehetőségeit szem előtt tartó magatartását, s pozitív ellenpéldának az általa megtarthatatlannak ítélt szintet lényegesen meghaladó követelésekkel felépülő radikálisokat tekinti, egyetlen reálpolitikai álláspontként értékelve azok elképzeléseit. A magyar kormány lojális alapállását kezdettől fogva bukásra kárhoztatott és ezért alapjaiban elhibázott magatartásnak nevezi, s az ellentétek békés feloldásának „lehetetlenségét” első sorban